

O‘ZBEKISTONDA XALQ XO‘JALIGINI TIKLASH DAVRIDAGI AGRAR SIYOSATNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI (1946–1953 YILLAR)

Firuzbek Ergashaliyevich Tojiboyev

Qo‘qon universiteti Andijon filiali

e-mail: firuzbek19881202@gmail.com

ORCID: 009-0006-5771-2684

UDK 94(575.1):338.43 “1946/1953”

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonda xalq xo‘jaligini tiklash davrida (1946–1953-yillar) amalga oshirilgan agrar siyosatning asosiy xususiyatlari tahlil etilgan. Urushdan keyingi qishloq xo‘jaligining holati, kolxoz va sovxozlarni tiklash, moddiy-texnik ta‘minot, paxtachilikni rivojlantirish hamda davlat rejalari bajarilishining o‘ziga xos jihatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: agrar siyosat, xalq xo‘jaligi, qishloq xo‘jaligi, kolxoz, sovxoz, paxtachilik, moddiy-texnik ta‘minot, davlat rejalari.

Аннотация. В статье анализируются основные особенности аграрной политики, проводившейся в Узбекистане в период восстановления народного хозяйства (1946–1953 гг.). Освещаются состояние сельского хозяйства в послевоенные годы, восстановление колхозов и совхозов, материально-техническое обеспечение, развитие хлопководства, а также особенности выполнения государственных планов.

Ключевые слова: аграрная политика, народное хозяйство, сельское хозяйство, колхоз, совхоз, хлопководство, материально-техническое обеспечение, государственные планы.

Abstract. The article analyzes the main features of agricultural policy implemented in Uzbekistan during the period of post-war economic reconstruction (1946–1953). It examines the condition of agriculture in the post-war years, the restoration of collective and state farms, material and technical support, the development of cotton production, and the specific features of fulfilling state agricultural plans.

Keywords: agricultural policy, national economy, agriculture, collective farm, state farm, cotton production, material and technical support, state plans.

Kirish. Urushdan keyingi murakkab vaziyat qishloq ho‘jaligidagi yo‘qotishlarga qaramay ho‘jalikni tiklashga oid dasturlar orqali Markaz tomonidan qishloq aholisining mehnat samaradorligini oshirishga alohida e‘tibor qarata boshladi. Bu dasturlar bir qator qarorlar negizida shakllantirildi. 1946-yil 2-fevralda VKP (b) MQ va SSSR XKS ning

“1946-1953-yillarda O‘zbekistonda paxtachilikni tiklash va yanada rivojlantirish tadbirlari to‘g‘risida” gi va 1947-yil fevral oyidagi VKP (b) MQ ning plenumida “Urushdan keyingi davrda qishloq xo‘jaligini yanada yuksaltirish tadbirlari to‘g‘risida” gi qarorlarida kolxozlarda tashkiliy ishlarni joriy etish ularning mehnat samaradorligini oshirish usullari ustida ishlash bo‘yicha vazifalar belgilab berildi. 1947-yilda o‘tkazilgan plenumda qishloq aholisining bunyodkorligi va ijodkorligi ularning tashabbuskorligi orqaligina to‘rtinchi besh yillik rejalarni amalga oshirish mumkin ekanligi qayta va qayta uqtirilgan edi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. O‘zbekistonda agrar siyosat va mehnat unumdorligini oshirish jarayonlari masalasida tarixchi olimlar tomonidan bir qator ilmiy asarlar yaratilgan. Jumladan, Sovet davlatidagi agrar islohotlar muammosini o‘rganish Ikkinchi jahon urushi g‘alaba bilan tugaganidan bir necha yil o‘tgach boshlandi. Bu davrda yaratilgan qator tadqiqotlarda qishloq xo‘jaligini isloh qilishda sovet hukumati va kommunistik partiyaning yetakchilik roliga asosiy e‘tibor berilgan, bunday yondashuv sovet tuzumi yutuqlarini ulug‘lashda kuchli mafkuraviy qurol vazifasini bajargan. Bularga misol sifatida “Советское хозяйство Узбекистана за 40 лет”, “Аграрная политика Советское Аграрная политика в Узбекистане (1917-1965 гг.)” kiritish mumkin.

Ushbu tadqiqotda tarixiy-tahliliy yondashuv, hujjatlar tahlili, statistik ma’lumotlarning solishtirma tahlili hamda kontent-tahlil metodlaridan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. SSSR davlatining agrar tarmog‘i urushdan juda xarob xolda chiqdi. Ittifoqning kolxoz va sovxozlari moddiy-texnik bazasi ham og‘ir xola kelib qolgan edi. Urush tufayli mamlakatning demografik xolati ham izdan chiqdi. Bu o‘z o‘rnida xal xo‘jaligini qayta tiklash ishlarida mehnatning insoniy resurslarida o‘tkir yetishmovchilikni keltirib chiqardi. Xususan, urush yillarida mamlakatdagi mehnatga yaroqli aholi soni deyarli uchdan bir qismga yoki 32,5% ga kamaydi. Mehnatga yaroqli erkaklar 1941-yil 1-yanvardagi 16,9 million kishidan 1946 yil 1 yanvarida 6,5 million kishiga yoki 2,6 baravarga kamaydi[1]. Natijada, urushdan keyingi tiklanish yillarida qishloq xo‘jaligini tiklash asosan keksalar, ayollar va o‘smirlar zimmasiga tushdi.

Tiklanishning dastlabki yillarida O‘zbekiston xalq xo‘jaligining tinch qurilishga o‘tishi murakkab vaziyatda kechdi. Urushdan keyingi tiklanish davrida asosiy e‘tibor sanoatni rivojlantirishga qaratildi, qishloq xo‘jaligi esa sanoatni arzon xom ashyo bilan ta‘min etuvchi kuchga aylantrildi. Mazkur davrda qishloq xo‘jaligi agrar siyosatda eng muxim yo‘nalish bo‘lsa-da, amalda davlat tomonidan bu tarmoqqa ajratilayotgan mablag‘lar juda oz bo‘lgan. Ajratilgan mablag‘lar asosan MTSlar tarkibida qolgan. Qishloq xo‘jaligi ehtiyojlariga iqtisodiyotni tiklash uchun yo‘naltirilgan umumiy mablag‘lar hajmining 7% yo‘naltirildi. Mablag‘larning shunday yo‘naltirilishi ortidan qishloq xo‘jaligi sanoatga nisbatan sustroq rivoj topib bordi[2].

1946-yilda mamlakatning bir qator mintaqalarida yuz bergan qurg‘oqchilik qishloq xo‘jaligiga katta zarar yetkazdi. Qurg‘oqchilik asosan SSSRning Yevropaga yaqin bo‘lgan hududlarida yuz bergan bo‘lib urushdan keyingi qishloq xo‘jaligining oziq-ovqat yetishtirish tarmog‘ini izdan chiqargan edi. BMTning urushdan keyingi qishloq xo‘jaligi hisobotida bu

qurg‘oqchilik SSSR ning o‘tgina yarim asrdagi eng talofatli qurg‘oqchiligi bo‘lganligini qayyd etgan [3].

Qurg‘oqchilik natijasi dehqonchilikni og‘ir xolga keltirdi, yuzaga kelgan ochlik tufayli O‘zbekistonda ham kolxozlar yetishtirgan g‘allani davlatga to‘liq topshirdilar. O‘zbekiston aholisi o‘zlarining shaxsiy xo‘jaliklarida yetishtirgan mahsulotlarni ham natural soliq ko‘rinishida davlatga topshirdilar.

O‘zbekiston SSR iqtisodiyoti oldiga qo‘yilgan zaruriy vazifalar to‘rtinchi besh yillik (1946-1950 yy) hisobidan belgilab berildi. Sanoat rivojlantirish ishlari asosan respublikada paxtachilikni rivojlantrishga qaratildi. Sanoatni rivojlantirish va xalq xo‘jaligi tarmoqlariga hukumat tomonidan 3 mlrd 900 mln. so‘m kapital mablag‘ ajratildi[4].

Urushdan keyingi yillarda ham agrar siyosatning tub mohiyati deyarli o‘zgarishsiz qolgan edi. 1947-yil fevralda o‘tkazilgan qishloq xo‘jaligia bag‘ishlangan plenumda ham agrar sohadagi muammolar yechimsiz qoldi. Plenum agrar soha doirasida o‘tkazilishiga qaramay asosiy masala qishloq ishchilarining mehnatdan moddiy manfaatdorligini oshirish bo‘lmasdan aksincha ularning davlat rejalarini bajarishda arzon ishchi kuchi sifatida ko‘rilishini davom ettirib berdi [5].

Plenum qabul qilingan qarorlar asosan qishloq xo‘jaligini texnika bilan boyitish va shu orqali yo‘qotilgan insoniy resurslar o‘rinini qoplashga qaratildi. Bu plenumda nisbatan aniq qarorlar bo‘lib qishloq xo‘jaligini moddiy-texnik bazasini mustaxkamlash maqsadida og‘ir sanoat rivojlantirishga e‘tibor qaratildi. To‘rtinchi besh yillik (1946-1950) da mamlakat sanoati agrar xo‘jalik uchun 93 mingta g‘alla kombayini, 248 ming dona traktor va 281 mingdan ziyod yuk avtomobillarini ishlab chiqardi. Lekin bu yutuqlar ayni vaqtda mamlakat miqyosidagi texnika extiyojini to‘la qondirgan deb bo‘lmaydi. Bundan tashqari bu texnikalar MTSlar tarkibida bo‘lib kolxozlar ulardan foydalanganligi uchun natura ko‘rinishda xizmat haqi to‘lashlari ko‘p xollarda kolxozlarni MTSlarda qarz bo‘lib qolishini ta‘minlagan. Bundan tashqari yerni kolxozga va texnik xizmatni MTSga bog‘langanligi ikki tizim o‘rtasida rejalarini bajarishda qator muommolarni keltirib chiqargan edi [6].

Sovet xokimiyatining O‘zbekistonda olib borgan agrar siyosati asosan uning dunyo miqyosidagi paxta mustaqilligini ta‘minlashga qaratildi. Agrar siyosatning bir qator muxim yo‘nalishlari ishlab chiqilib, ular orasida respublika hududidagi ekin ekilmay qarovsiz qolib ketgan partov yerlarni agrar ishlab chiqarish oborotiga tortish ishlari yuzasidan bir qator vazifalar belgilab berildi. Bu vazifalar 1947-yilgi qaror asosida Toshkent viloyatidagi 46,9 ming gektar, Farg‘onadagi 20,3 ming gektar, Namangandagi 15,3 ming gektar, Andijondagi 33 ming gektar, Samarqanddagi 21,7 ming gektar, Buxorodagi 23,2 ming gektar, Qashqadaryodagi 21 ming gektar, Surxondaryodagi 10,4 ming gektar, Xorazmdagi 30 ming gektar va Qoraqalpog‘istondagi 38,9 ming gektar partov, tashlab qo‘yilgan qarovsiz yerlarda ekin ekishni ta‘minlashdan iborat edi[7].

Hukumat tomonidan urushdan keyingi dastlabki yillarda agrar sohada o‘tkazilgan chora-tadbirlar natijasida urush yetkazgan zararlar sekinlik bilan bo‘lsa-da, bartaraf etila boshladi. Biroq, iqtisodiyotning agrar sohasidagi ahvol jida ziddiyatli edi. Ya‘ni qishloq xo‘jalik mahsulotining yillik o‘sishi 40-yillar oxirlarida 8% ni tashkil etgan bo‘lsa, 1950-

yillar boshida bu ko‘rsatkich 1-2% gacha tushib qoldi. 1950-yillarda ham qishloq xo‘jalik mahsulotlari davlat xarid narxlarining pastligi, qishloq xo‘jaligi va sanoatda ishlovchi ishchilar oylik maoshlaridagi tafovutlar hamon davom etmoqda edi. Qishloq xo‘jalik mahsulotlari kolxozlardan majburiy tayyorlov tizimi orqali o‘ta past narxlarda olingan. Misol uchun O‘zbekiston SSRda 1950-yilda paxtaning davlat xarid narxлари paxta tannarxining 75% ini, sutning xarid narxi uning tannarxining 67% ini, mol go‘шти xarid narxлари mahsulot tannarxining 82% ini tashkil qilgan [8].

Mazkur davrda ham sovet davlati qishloqlarda yetishtirilgan mahsulotlarga belgilagan xarid narxlarini 1928-yildan buyon o‘zgartirmagan edi. Biroq, sanoat mahsulotlari narxлари o‘tgan yillar davomida deyarli 20 borobarga oshgan bo‘lsa, bu tafovut qishloq xo‘jaligi mahsulotlari davlat tomonidan deyarli tekinga olganini ko‘rsatib beradi. 1953-yil sentyabrda o‘tkazilgan Plenumda ham sovet hukumatining rahbari N.S.Xrushchev qishloq xo‘jalig mahsulotlari davlat tomonidan juda arzonga sotib olinayotganini ta’kidlab o‘tgan edi [9].

Kolxoz va sovxoz ishchilarining mehnatdan moddiy manfaatdorligi pastligi, ochlik va og‘ir iqtisodiy xolati mehnat unumdorligini pasayishiga olib kelgan edi. Mazkur davrda ularning yagona ilinji bo‘lgan tomoarqa xo‘jaligi ham davlat tomonidan to‘la nazoratga olinishi vaziyatni yanada murakkablashtirdi. Hukumat tomonidan olib borilgan agrar siyosat sovxoz ishchilarining yerlarni tortib olish, kolxoz ishchilarining chorva mollariga og‘ir soliq yuklarini belgilab berishi esa O‘zbekistonda og‘ir ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklarni yanada kuchaytirib yubordi.

Sovet xokimiyati tomonidan O‘zbekistonda paxtachilikni rivojlantirish va uni agrar xo‘jalikning asosiy yo‘nalishiga aylantirish ishlarini ta‘minlashda avvalo irrigasiya inshootlarini takomillashtirish ishlariga ham alohida e’tibor qaratildi. Sug‘orish inshootlari va ularni ishga tushirish orqali 1949-yilda respublika bo‘yicha 230 ming gektar yer sug‘oriladigan bo‘ldi. Bu yerlarning katta qismiga chigit ekilishi natijasida: keyingi yillarda yem-xashak tayyorlash va oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirish ishlariga asosiy to‘siq bo‘lib xizmat qildi [10].

Urushdan keyingi yillarda O‘zbekistonda xalq xo‘jaligini tiklash ishlari paxtachilik qiyin kechdi. 1946-yil 2-fevralda qabul qilgan qaror ijrosini ta‘minlash barobarida belgilab berilgan rejalarni bajarish juda katta qiyinchiliklar evaziga amalga oshirildi. Ko‘rilgan chora-tadbirlarga qaramay, 1947-1948 yillarda paxta tayyorlashning davlat rejasini bajarish imkoni bo‘lmadi. Faqatgina, 1949-yilga kelib paxtachilikda ma‘lum yutuqlarga erisha boshlandi. 1950-yildan paxtaning davlat xarid narxi ko‘tarilib, 1 tonnasiga 2200 so‘m haq to‘landi. Bu avvalgi davrlarga nisbatan ikki borobarga ortiq edi. Biroq, qishloq xo‘jaligida paxtaga xaddan ziyod ustuvorlik berilishi natijasida: g‘alla va sabzavot mahsulotlari yetishtirish salmog‘i urushdan avvalgi darajaga yetmadi [11].

O‘zbekistonda paxtachilikni rivojlantirish maqsadida irrigasiya va meliorasiya ishlari yana jonlandi. Urush tufayli to‘xtab qolgan Mirzacho‘lni o‘zlashtirish ishlari yana avj oldirildi. 1949-yilning 15-apreldagi “Mirzacho‘lni yanada o‘zlashtirish tadbirlari to‘g‘risida” qaror qabul qilinishi suv muammosiga bo‘lgan e’tiborni yanada kuchaytirdi. Ko‘plab kishilar belkurak, zambil, ketmon va aravalar biln qurollanib cho‘lni o‘zlashtirishga

kirishdi. Bu ma'lumot yerlarni o'zlashtirish ishlari xali ham qo'l mehnatiga asoslangani va texnikalar yetishmovchiligi to'la ta'minlanmagnini dalillab beradi. O'zlashtirilgan yangi yerlarga ham chigit eikldi. 1950 yilda o'zlashtirilgan yer maydonlari 281,4 ming gektarni tashkil qildi[12].

O'zbekistonda olib berilgan agrar siyosati paxtachilik rivojiga ustuvorlik berilishi ortidan suvga bo'lgan ehtiyojni ortirdi. Suv va sug'orish tarmoqlaridan tartibsiz foydalanish natijasida ko'plab yerlarda sho'rlanish kuchayib bordi. Manbalarda Sirdaryo va Farg'onada sho'rlanish darajasi boshqa hududlarga nisbatan yuqori bo'lganligi qayd etiladi. Xususan, Farg'o'nada erlarning sho'rlanishiga qarshi mahalliy uslubdan foydalanish bo'yicha qaror chiqarildi, unga ko'ra sho'rlangan ayrim yerlarga sholi ekish orqali sho'rlanishga qarshi kurashish ko'rsatilgan edi[13].

XULOSA: 1946–1953 yillarda O'zbekistonda xalq xo'jaligini tiklash jarayonida amalga oshirilgan agrar siyosatni tahlil qilish uning bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lganini ko'rsatadi.

Birinchidan, agrar tarmoq urushdan keyingi iqtisodiy tiklanishning muhim yo'nalishi sifatida belgilangan bo'lsa-da, davlatning iqtisodiy ustuvorliklari asosan og'ir sanoatni rivojlantirishga qaratildi. Bu esa qishloq xo'jaligining moliyaviy va moddiy resurslar bilan ta'minlanishida muayyan cheklanishlarni yuzaga keltirdi.

Ikkinchidan, mehnat resurslarining keskin tanqisligi sharoitida qishloq xo'jaligini tiklash mexanizasiyani kuchaytirish va MTSlar faoliyatini kengaytirish bilan bog'landi. Biroq texnika ta'minotining davlat nazoratida saqlanishi kolxozlarning iqtisodiy mustaqilligini oshirmadi, aksincha, ularning MTSlarga bog'liqligini kuchaytirdi.

Uchinchidan, O'zbekistonda agrar siyosatning asosiy xususiyati respublika qishloq xo'jaligining paxtachilikka ixtisoslashuvini tiklash va yanada kuchaytirishda namoyon bo'ldi. Partov yerlarni o'zlashtirish, yangi sug'oriladigan maydonlarni ishga tushirish va irrigasiya-meliorasiya ishlarini kengaytirish asosan paxtachilik ehtiyojlari bilan bog'landi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. История советского крестьянства. – В 5 томах. Т.4. – Москва: Наука, 1988. – С. 28–29.
2. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Тузувчилар: М.Жўраев, Р.Нуруллин, С.Камолов ва бошқалар. – Тошкент: 2000. – Б. 504.
3. *The State of Food and Agriculture, 1948: A Survey of World Conditions and Prospects.* Washington, D.C., 1948. P. 93.
4. Народное хозяйство Узбекской ССР за 50 лет. – Ташкент: 1967. – С. 117.
5. Пихоя Р.Г. Советский Союз: история власти. 1945–1991. – Новосибирск: 2000. – С. 16.
6. Капитальное строительство в СССР: Стат. сб. – Москва: 1960. – С. 174.
7. Коммунистическая партия Узбекистана в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК. 2-том. – Ташкент: Ўзбекистон, 1988. – С. 178.

8. Мустабид тузумнинг Ўзбекистон миллий бойликларини талаш сиёсати: тарих шohидлиги ва сабоqlари. – Тошкент: Шарq, 2000. – Б. 376.
9. Хрущев Н.С. Строительство коммунизма в СССР и развитие сельского хозяйства. – В 8 т. – М., 1964. – Т. 6. – С. 423.
10. Раззоqов А. Ўзбекистон пахтачилиги тарихи (Ўтмиш ва хозир). – Тошкент: Ўзбекистон, 1994. – Б. 212. (304 б.).
11. Ризаев Р. Социалистическое сельское хозяйство Узбекистана. – Ташкент, 1978. – С. 169.
12. Мустабид тузумнинг Ўзбекистон миллий бойликларини талаш сиёсати: тарих шohидлиги ва сабоqlари. – Тошкент: Шарq, 2000. – Б. 365.
13. Наманган вилояти давлат архиви. 275-фонд, 1-рўйхат, 263-йиг‘ма жилд, 174-вараq.